

Гончарова І. В.^{1, 2}

¹ асистентка кафедри містобудування,

Донбаська національна академія будівництва і архітектури, Краматорськ, Україна

² аспірантка кафедри дизайну архітектурного середовища,

Харківський національний університет будівництва і архітектури, Харків, Україна

innahoncharova37@gmail.com

orcid.org/0000-0001-9489-5404

Scopus h-index = 0; Google Scholar h-index = 0

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ КОМПОЗИЦІЙНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ВИРОБНИЧИХ РАЙОНІВ МІСТ НА ПРИКЛАДІ ЗАБУДОВИ СЕЛИЩА «СЛОВВАЖМАШ» В М. СЛОВ'ЯНСЬКУ

© Гончарова І. В., 2022

<https://doi.org/10.32347/2519-8661.2022.24-25.46-56>

Анотація: Розвиток територій промислових районів міст складний та не лінійний на різних етапах – проєктування, будівництва, розвитку, деградації міського середовища. Селище «Словважмаш» є прикладом розвитку таких районів внаслідок вибуття твірною підприємства машинобудівного профілю, через що міське середовище зазнало значних змін у багатьох сферах. В дослідженні проаналізовано історичний розвиток території, та композиційно-планувальну структуру на різних етапах становлення. Виділено передумови формування композиційно-планувальної структури мікрорайону. Типологічні особливості. Розглянуто дизайн середовища сельбищної території. В результаті дослідження виділено та запропоновано шляхи подальшого розвитку селища.

Ключові слова: композиційно-планувальна структура, мономісто, виробничий район, ревіталізація, джентрифікація, Слов'янськ, завод СловВАЖМАШ.

Вступ. Слов'янськ – місто обласного підпорядкування, що розташовано на півночі Донецької області біля річки Казенний Торець. За походженням місто є історичним місцем, заснованим як козацька фортеця Тор. Офіційно, статус міста Слов'янськ отримав у 1794 році.

Перша забудова тяжіла до фортеці біля солончаків. З розвитком території першочергово забудовувались найзручніші для промисловості ділянки (переважно, біля річки Казенний Торець), що були на околиці або за кордоном міста. Згодом, після вибуття таких підприємств або за їх активного розвитку та зростання, забудовувались розмежувальні зони. Таким чином, окремо-сплановані території, з моноцентричними композиціями, спрямованими на заводи (фабрики), об'єднувались в загальну міську тканину за допомогою межуючих комунальних та озеленувальних зон. Історична забудова опинялась в центрах таких ділянок, перемежовуючись з більш новою забудовою за принципом вікових кілець дерева.

Так, кожен окремий район є моноцентричним утворенням, запроєктованим за принципами окремого мономіста, кожне з яких утворювалось та домінувало на окремому історичному етапі. Це дає змогу розглянути та проаналізувати структуру виробничих районів міста на етапах проєктування, будівництва, розвитку, та деградації міського середовища.

Одним з історичних промислових районів забудови є територія заводу Словважмаш (Слов'янський завод важкого машинобудування), що зазнав трансформації від хутора до розвинутого індустріального району з робітничим поселенням, та, наразі, коли підприємство вибуло, до деградуєного «спального» району міста з занедбаною інфраструктурою (рис. 1, 2).

Рис. 1. Територія району Слов'ажмаш на триверстовій карті Шуберта, 1890-ті рр.

Рис. 2. Територія району Слов'ажмаш на генеральному плані Слов'янська, 1965 р. Джерело: [6]

Основна частина.

Історія заснування заводу «Слов'АЖМАШ», композиційно-планувальна структура

Підприємницька культура Донеччини на початку XX ст. формувалася за рахунок впливання європейського бізнесу чисельних інвесторів-промисловців, що приводило до змішання традиційної та нової культури.

У 1898 р. завдяки наближеності основних ресурсів (солі та крейди, що є складовими виробництва соди), німецьким товариством «Делінсгаузен-Віаль» було побудовано перший содовий завод у Слов'янську. Власником заводу було «Південно-руське товариство для виділки та продажу соди та ін. Хімпродуктів» (дир. Г. Альдендроф). Вже за перші роки існування виробництво неабияк розширилося. Крейда для виробництва соди добувалась з кар'єру, що розташовувався на протилежному боці міста. В 1908 р. завод та кар'єр (Мазана гора) було зв'язано залізничною лінією зі ст. Слов'янськ та ст. Ріпна [4, с. 136-137].

Висока рентабельність содового виробництва призвела до рішення в 1912р. будувати ще один завод. Був виділений буд. майданчик (сучасна територія олійжиркомбінату). Однак, «Франко-руське акціонерне товариство», що виникло з цього приводу, з невизначених на сьогодні причин почало будівництво біля хутора Толиця¹ (Талиця, Юр'єва) – на території сьогодиньшого заводу «Слов'АЖМАШ» [4, с. 138].

Рис. 3. Водонапірна вежа заводу «Слов'АЖМАШ»: 1930 р. [3]; поч. 2000-х р.; 2019 р.; остови споруд у 2021 р. – відповідно

У 1912-1914 роках було зведено декілька будівель. Зокрема, у 1914р. фінським інженером побудовано водонапірну вежу задля забезпечення території водою (зруйновано в травні 2020 р.) (рис.

¹ Хутір Толиця (Талиця, Юр'єва) вперше зустрічається на мапах 1783-1784рр, востаннє – 1919р.

3). Однак, Перша світова війна 1914р., та комуністичне повстання 1917 р. завадили подальшому будівництву.

В 1931 р. в зв'язку з індустріалізацією країни і розвитком чорної металургії зросла потреба в коксі, що сприяло прийняттю рішення про утворення в м. Слов'янську заводу «Коксохімонтаж» («СловВАЖМАШ» з 1967р.) для виробництва запасних частин і нескладних вузлів для підприємств коксохімічної промисловості.

Рис. 4. Вид на поселення, та деталі благоустрою, 1932-1934 рр. Джерело: [3]

Першочергово забудова тяжіла до води (р. Казений Торець), та розташовувалась у наближенні до вже існуючих об'єктів. Для робітників на півночі від заводу було збудовано тимчасові бараки, що слугували житлом, та утворювали невелике робітниче поселення (рис. 4).

Рис. 5. Механо-збірний цех (збуд. 1934 р.).
Джерело: [3].

Рис. 6. Панорама заводу (1940 р.) Джерело: [3].

У жовтні 1941 року завод був евакуйований на Кузнецький металургійний комбінат. У другому кварталі 1944 року завод почав випускати першу продукцію для підприємств коксохімії (лиття, поковки, металоконструкції) і для народного споживання (ліжка, кухонні плити та ін.) (рис. 5, 6). До кінця 1945 року він був повністю відновлений (рис. 7). Почали розбудову більш комфортного житла для робітників та керівництва заводу на прилеглій території, без врахування санітарних захисних зон.

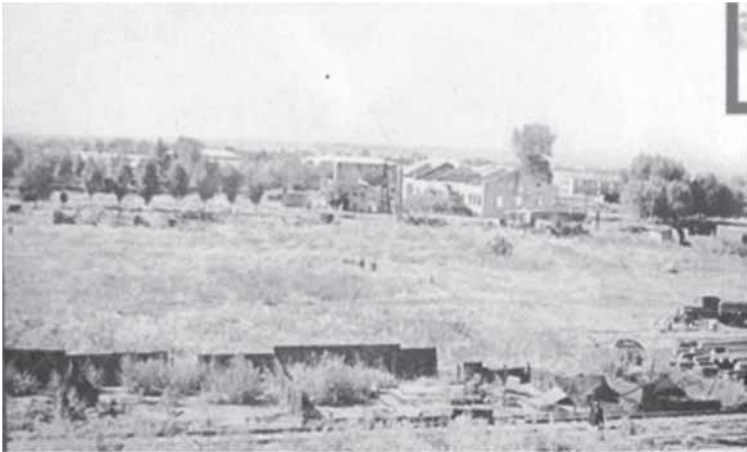

Рис. 7. Панорама розбудови заводу. Джерело: [3].

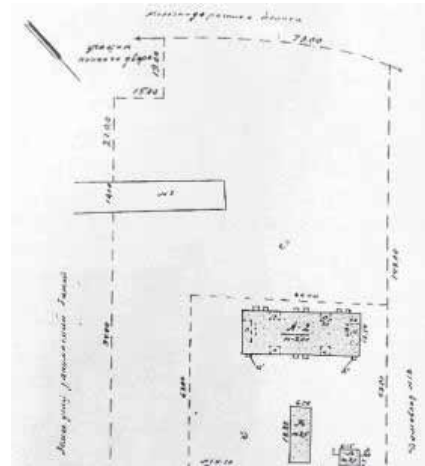

Рис. 8. Розташування лазні та кінного двору на гп житлового будинку, 1951 р. Джерело: [5].

На початок 1950-х років на території мікрорайону розташовувались житлові будинки, гуртожиток, будинок культури, лікарня, заводоуправління, лазня, ділянка кінного двору (рис. 8). Згодом ці об'єкти було реконструйовано або знесено, а на їх місці в 1970х – 1980х збудовано сучасніші споруди.

Завод «СловВАЖМАШ», та прилеглий житловий мікрорайон забезпечено необхідними комунікаціями водо- та газо- постачання (рис. 9, 10).

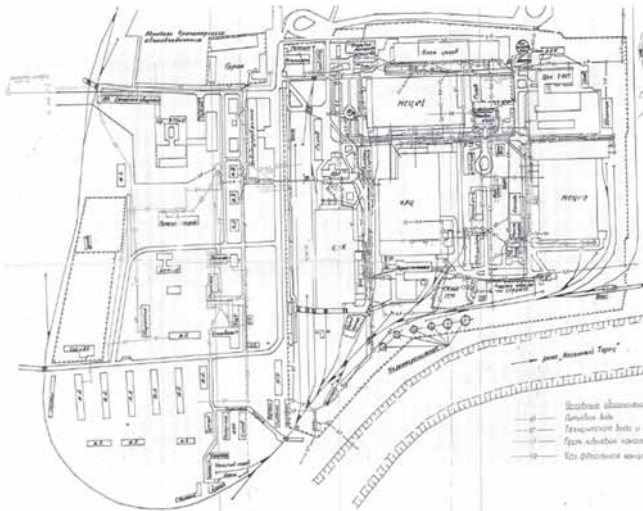

Рис. 9. Схема питної, тех.води, каналізації району

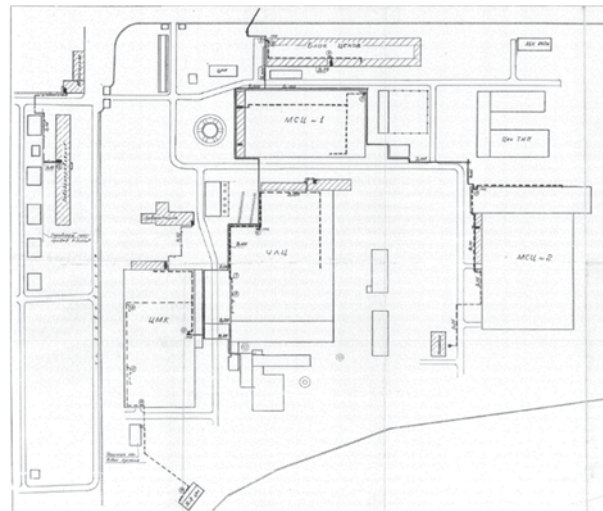

Рис. 10. Схема газопостачання заводу

Передумови формування композиційно-планувальної структури мікрорайону

На картах та схемах періоду початку забудови району видно, що територія є здебільшого вільною від історичних будівель та споруд. Розташовується на околиці міста. На півночі від ділянки розташована залізнична лінія. З трьох інших боків омивається річкою Казений Торець (рис. 11).

Житлова забудова розташовувалась у безпосередній близькості до виробничої зони. Таке розташування обумовлювалось рядом економічних та соціальних чинників:

- мінімізація транспортних та часових витрат на доставку працівників до місця роботи. Передбачалося, що мешканцями мікрорайону будуть родини працівників заводу. Завдяки максимальному територіальному наближенню житла до робочого місця у співробітників

збільшувалась кількість вільного часу завдяки мінімізації витрат на дорогу. Таким чином підвищувалась і якість роботи на виробництві.

- штучне формування можливостей для тісного спілкування та дружніх взаємовідносин у колективі. Подібна схема розселення допомагала формувати додаткові комунікативні зв'язки у колективі за рахунок штучного збільшення точок зіткнення. Працівники були вимушені спілкуватися не тільки на робочих місцях, а й у побуті, та громадських просторах. Виходячи з роботи людина залишалась в тому самому робочому колективі однодумців, що спрощувало процес формування громадської думки, та підвищувало націленість громадськості на робочий процес, як основну задачу існування.

- орієнтація громадського простору на завод. Робітничі селища, та, згодом, соцміста, та подібні мікрорайони, будувались з метою підкреслення значущості виробництва за допомогою планувальних та композиційно-просторових методів. Так, житлові вулиці, зазвичай, мали «виробничі точки», що замикали панорами вулиць. Пішохідні та транспортні шляхи розташовувались з урахуванням певного сценарію руху, обов'язковим елементом якого була виробнича зона або панорамний вид на промисловий об'єкт. Домінантами у забудові виступали промислові об'єкти, що могли виділятися поверховістю чи об'ємно-планувальним рішенням. Таким чином, в будь-який момент існування людина була вимушена споглядати виробничі об'єкти, через що (з огляду на об'єми та монументальність таких споруд) формувалось певне гіперболізоване сприйняття значущості заводу відносно людини як гвинтика цього механізму.

-формування «сценарності» життя за певною типовою схемою. Кожен виробничий мікрорайон мав певний перелік громадських об'єктів, необхідних для забезпечення життя співробітника. Такими об'єктами були соціальні (лікарня, санаторій, школа, професійне технічне училище, та ін.), культурно-видовищні (будинок культури, бібліотека, спортивний комплекс, та ін.), житлові. Таким чином створювалось закрите середовище, в якому людина могла існувати (від народження до смерті) повністю автономно від центру міста та інших його районів.

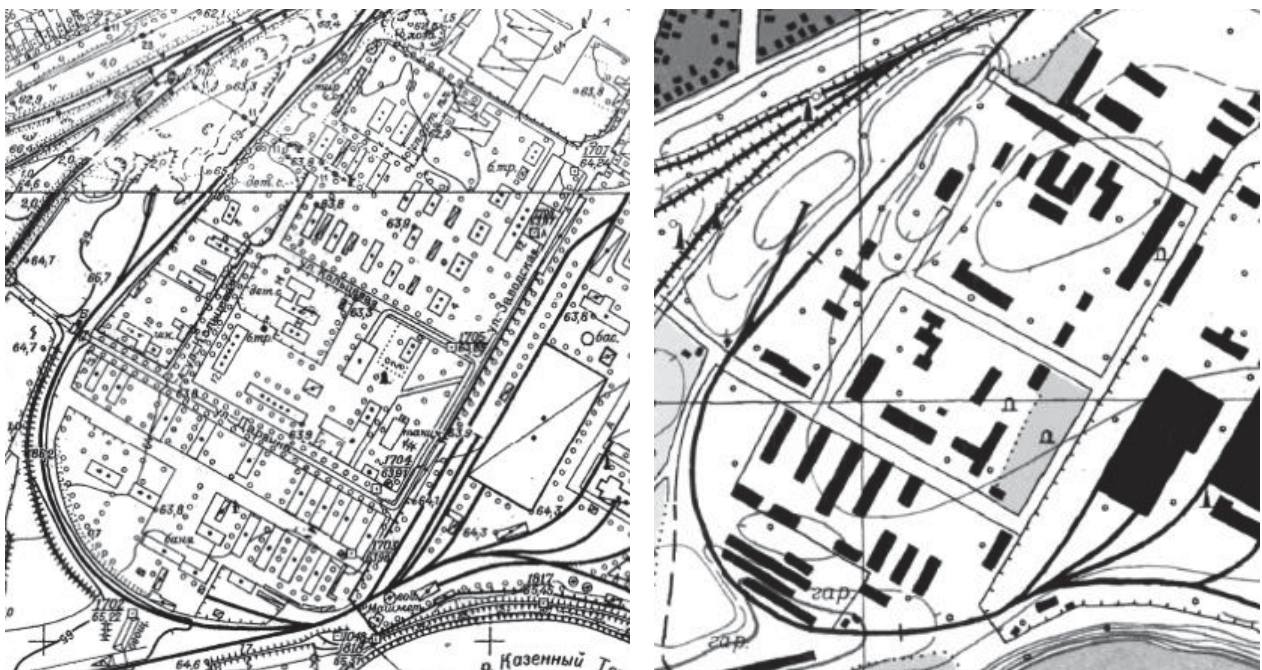

Рис. 11. Територія житлового мікрорайону на генеральному плані м. Слов'янська, 1973 р. (ліворуч), 2004 р. (праворуч)

Композиційно-планувальна структура житлового мікрорайону

Територія житлового району забудовувалась комплексно, відповідно та з розрахунку орієнтації на завод. Головна транспортна вісь – вул. Заводська, що відділяє промислову зону від житлової, орієнтована за віссю північний схід – південний захід. Вулиця Дарвіна є «головною» житловою вулицею мікрорайону, та розташована перпендикулярно вулиці Заводській, перспектива якої замикалась зоровою домінантою – водонапірною вежею. Відповідно обраній транспортно-планувальній сітці вулиць було вирішено питання забезпечення рівня інсоляції житлових та громадських будівель мікрорайону.

Зв'язок з іншими районами міста, та рух громадського транспорту здійснюється за вулицями Заводська, та Дарвіна. На півночі розташовано станцію «Машчерметівська», за якою здійснюється залізничне сполучення.

На півночі, півдні, та заході ділянку житлового району оточено виробничим залізничним шляхом. Таке розташування, ймовірно, обрано через першочерговість будівництва заводу, та розташування транспортного цеху (збудовано прибіл. у 1914 р., зруйновано 2020р.) на півдні ділянки, на узбережжі річки.

За функціональним зонуванням мікрорайон чітко розмежовується на виробничу, громадську, житлову багатоповерхову, та житлову одноповерхову забудову.

Планування мікрорайону запроєктовано з урахуванням певного сценарію руху мешканців, що, переважно, мали працювати на заводі СловВАЖМАШ: житлові будинки (вул. Дарвіна) ► ПТУ, школа та дитячий садок (вул. Кільцева) (за потреби) ► заводоуправління (вул. Заводська) ► прохідна заводу (вул. Заводська). Таким чином створено досить компактну планувальну схему з урахуванням всіх можливих транспортних людських потоків, що не перетинаються між собою, а мають лінійну структуру.

Генеральним планом передбачено можливість для розширення виробничих територій на схід, до берегу річки Казений Торець (рис. 12). Територія житлової зони є замкненою залізничними шляхами з півночі та заходу, та промисловою територією на сході. Таким чином, можна припустити, що генеральним планом мікрорайону розширення та зріст не передбачались, або були заплановані за рахунок масштабної реконструкції виробничих залізничних шляхів. Також, окремі будинки та гуртожитки будувались «заводом» за межами території прилеглого мікрорайону, у центрі міста (рис. 13).

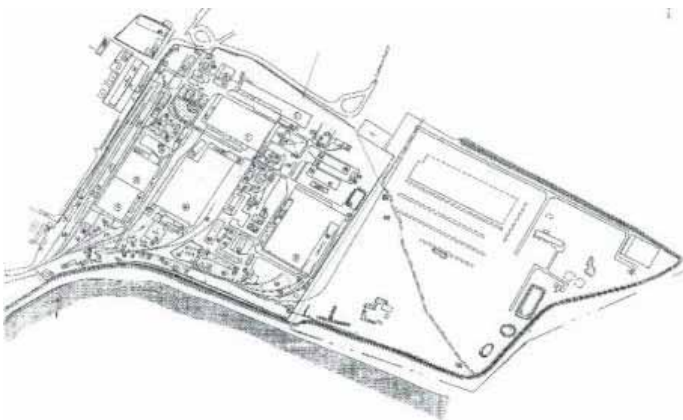

Рис. 12. Схема території заводу з ділянкою для планованого розширення Джерело: [3]

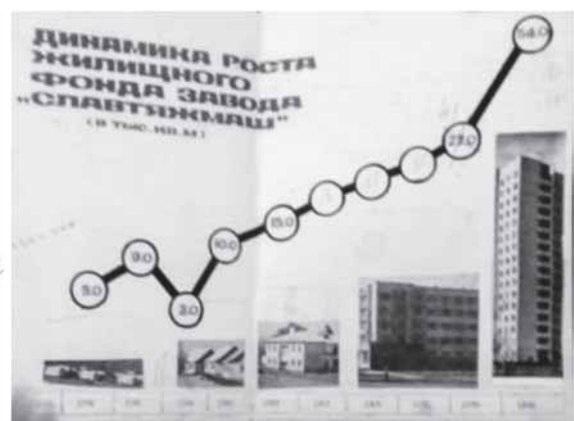

Рис. 13. Схема динаміки зросту житлового фонду заводу з прикладами запроєктованих будівель. Джерело: [3]

В 1964 році, після повені (рис. 14), в наслідок якої постраждала більша частина міста, а особливо прибережні території (в тому числі завод «СловВАЖМАШ» з прилеглим мікрорайоном),

Радою міністрів СРСР та владою міста було заплановано створення проєкту будівництва обвідного каналу річки Казений Торець, що зменшило об'єм та рівень води на ділянці, що оточує завод «СловВАЖМАШ». Пізніше, 1987 року, було додатково влаштовано захисну дамбу, що оточувала завод з прилеглим мікрорайоном, захищаючи від можливих підтоплень (рис. 15).

Рис. 14. Повінь в Слов'янську, узбережжя р. Казений Торець біля заводу «СловВАЖМАШ», 1964 р.

Рис. 15. Будівництво захисної дамби навколо мікрорайону, 1987 р. Джерело: [3]

Типологія об'єктів забудови

На території мікрорайону розташовано такі окремо стоячі об'єкти:

- Громадські – коледж (професійне технічне училище) з господарськими спорудами, загальноосвітня школа, приміщення школи (в минулому заводоуправління), дитячий садок, дитячий садок (що не експлуатується), спортивний зал, санаторій-профілакторій, поліклініка, магазин промтоварів, поліцейський відділок, будинок культури.
- Житлові – 5-поверховий гуртожиток коледжу, 5-поверховий гуртожиток для малозабезпечених, 5-поверховий житловий будинок (5 шт.), 5-поверховий житловий будинок з вбудованим торговим приміщенням, 3-поверховий житловий будинок, 2-поверховий житловий будинок (7 шт.).
- Адміністративні – заводоуправління, автобаза, конструкторське бюро
- Виробничі (зруйновано) – механо-збірний цех (1,2), цех металоконструкцій, цех товарів народного споживання, ремонтно-механічний цех, інструментальний цех, модельний цех, ливарний цех, електро-цех, транспортний цех, водонапірна вежа.

Таблиця 1. Приклади об'єктів забудови

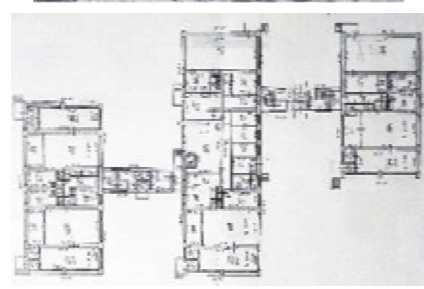
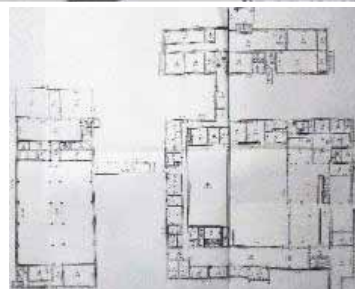
Будинок культури

Професійне технічне училище

Дитячий садок

Таблиця 1. Приклади об'єктів забудови (продовження)

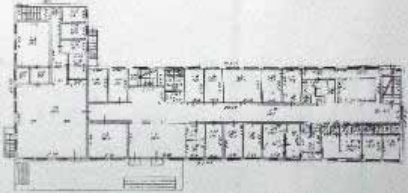
Санаторій-профілакторій

Будівля полікліники

5-пов. житловий будинок

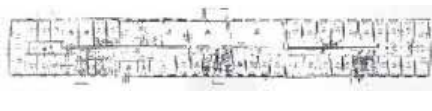
5-пов. гуртожиток коледжу

2-пов. житловий будинок

5-пов. житловий будинок з вбудованими приміщеннями

В 2015 році почався процес ліквідації заводу. Виробничі споруди зруйновано в 2017 році. Архівну та виробничу проєктну документацію знищено, або вивезено (рис. 16).

Рис. 16. Ортофотоплан території до зносу заводу (2015) – ліворуч, та після (2017) – праворуч

Благоустрій та дизайн середовища

Запроєктоване середовище було досить аскетичним та утилітарним. Таким, що відповідало загальноприйнятим радянським нормам та поглядам на дизайн середовища. Забудова не високої щільності дозволяла межувати ділянки з зеленими зонами. Вуличні меблі та устаткування житлових дворів були типовими, виконаними з металу та деревини, та продовжують використовуватись й до сьогодні.

Висновки.

З вибуттям твірного підприємства почався процес деградації й оточуючої забудови. Прилеглий мікрорайон втратив композиційні, планувальні, соціальні, та економічні доміанти. Об'єкти та території, які обслуговувались заводом, перестали використовуватись, та перейшли у комунальну власність, що змінило й благоустрій району в цілому.

Планувальна сітка є ортогональною, структурованою за функціональним призначенням. Забудова чітко орієнтована у відповідності до умов інсоляції. Переважають споруди середньої поверховості (2-5 поверхів). Домінуючими та акцентними є громадські будівлі (будинок культури, заводоуправління).

Існуюче середовище є депресивним та деградуєчим. Таким, що втратило зорові та планувальні доміанти внаслідок орієнтації простору виключно на вибуле підприємство, без варіативності сенсів існування забудови. Існуюча дорожня мережа використовується виключно мешканцями мікрорайону, але є об'їзною за умови закриття міського мосту (подібна зміна транспортної схеми міста влітку 2021р. дала змогу побачити різке підвищення розвитку мікрорайону за умови заміщення твірного сенсу забудови).

Рис. 17. Схема існуючого функціонального зонування (1-зона 5ти поверхової житлової забудови; зона 1но поверхової житлової забудови; зона садибної забудови; виробнича зона; зона перспективного розширення).

Джерело: : [1]

Рис. 18. Можлива схема функціонального зонування (1-сільбищна; 2-природно-паркові та рекреаційні зони; 3-торгово-розважальна зона; 4-адміністративно-офісна зона; 5-лабораторно-дослідна зона; 6-експериментально-дослідна зона; 7-зона перспективного розширення території).

Джерело: : [1]

Через вибуття підприємства, що було твірним для мікрорайону, змінились й умови та фактори розвитку та існування міського простору. Мікрорайон потребує заміщення або реконструкції твірного об'єкту. Так, шляхом для розвитку території може бути джентрифікація² простору з подальшим природним розвитком: рекультивация ділянки заводу з подальшою ревіталізацією. та примусове створення об'єктів тяжіння (реконструкція будинку культури з відновленням його функції та благоустроєм; відбудова водонапірної вежі, як домінуючого історичного об'єкту), створення нового твірного виробничого об'єкту на існуючий чи новій території, створення технопарку на базі збережених інтелектуальних ресурсів вибулого виробництва [1]; популяризація промислового

² Джентрифікація — реконструкція й оновлення будівель у раніше непривабливих частинах міста та асоційований з ними переїзд до району багатших мешканців. При цьому в районі зазвичай відбуваються істотні зміни в демографії, зокрема піднімається середній дохід, зменшується розмір родини, змінюються характер та культура.

туризму в регіоні. На макрорівні (з точки зору розвитку Краматорської агломерації), мезорівні (з точки зору розвитку території в узгодженні з міською владою), мікрорівні (з точки зору залучення громади та громадських ініціатив місцевих мешканців). З проведеним аналізом за такими складовими: стратегічне планування та визначення позиціонування, диверсифікація економічних складових, залучення місцевої громади, виявлення соціокультурного потенціалу. За умови узгодженого використання регіоналістичного, містобудівного та урбаністичного підходів.

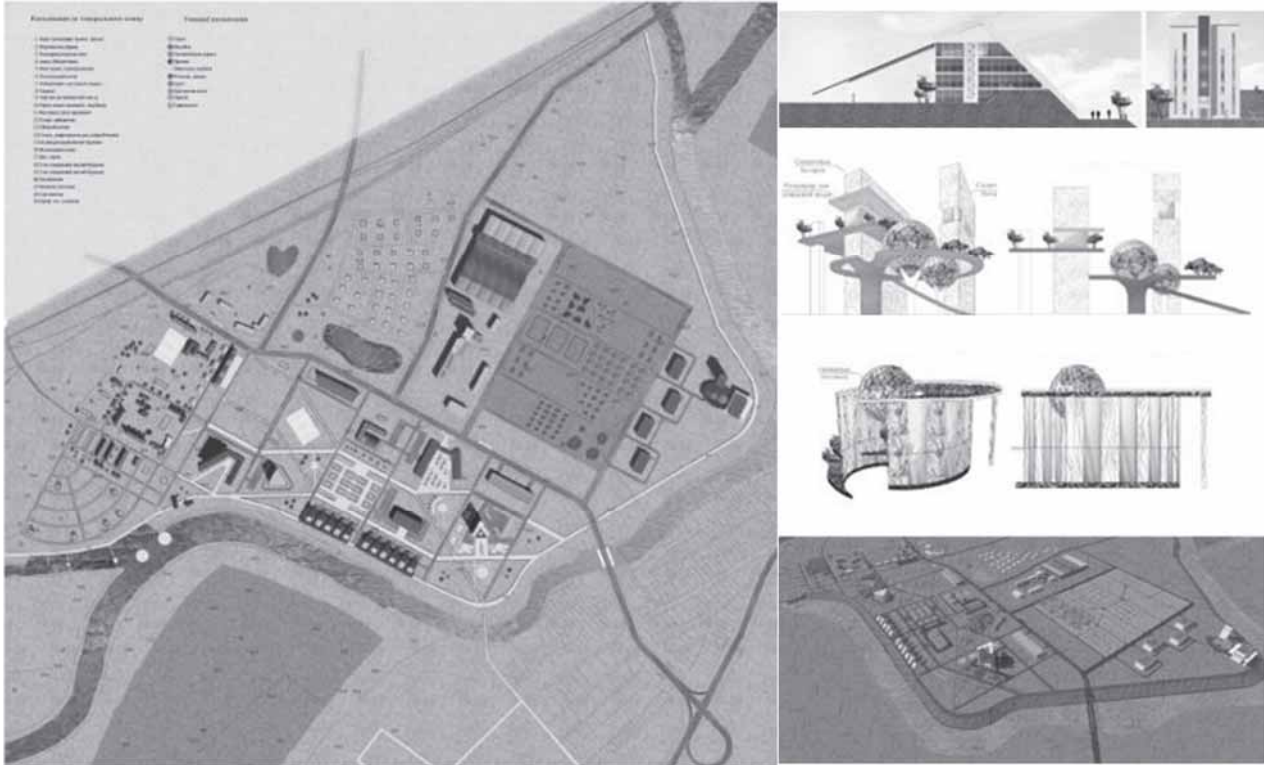

Рис. 19. Приклад реконструкції селища зі створенням агро-технопарку. Джерело: : [1]

Список літератури:

1. Гончарова І. В. Принципи і прийоми архітектурно-планувальної організації технопарків : Дис. на здобуття ступеня магістра. за спеціальності 191 «Архітектура та містобудування». Краматорск, 2019. 141 с.
2. Завод СловВАЗМАШ. Бюро техн. інвентаризації.
3. Історичний альбом. Архів з-ду СловВАЗМАШ.
4. Пушкарёв Г. Г. Тор-Славянск. История в фотографиях. Донецк : ООО «Издательско-полиграфическое предприятие «ПРОМІНЬ», 2011. 208 с.
5. Селище СловВАЗМАШ. Бюро техн. інвентаризації.
6. Слов'янський завод важкого машинобудування. Слов'ян. Каєзнав. музей.
7. Элькин Е. С. Фабрики, заводы и рудники Донецкого бассейна. Справочная книга. Харьков : Типо-литография «Художественный труд», 1909. 256 с.
8. Список фабрик и заводов Российской империи / ред. В. Варзара. С. Петербург : Типография В.Ф. Киршбаума, 1912.

^{1, 2} **Honcharova I. V.**

¹ *Lecturer at the Department of Town Planning Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, Kramatorsk, Ukraine*

² *Postgraduate at the Department of Architectural Environment Design Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kharkiv, Ukraine*

innahoncharova37@gmail.com

orcid.org/0000-0001-9489-5404

Scopus h-index = 0; Google Scholar h-index = 0

ANALYSIS OF FORMATION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF COMPOSITIONAL-PLANNING STRUCTURE OF PRODUCTION DISTRICTS OF CITIES ON THE EXAMPLE OF BUILDING OF SLOVVAZHMASH SETTLEMENT IN SLOVYANSK CITY

© *Honcharova I. V.*, 2022

Abstract: The development of industrial areas of cities is complex and non-linear at different stages - design, construction, development, degradation of the urban environment. The village of Slovvazhmash is an example of the development of such areas as a result of the retirement of the machine-building enterprise, due to which the urban environment has undergone significant changes in many areas. The study analyzes the historical development of the territory and the compositional and planning structure at different stages of formation. Prerequisites for the formation of the compositional and planning structure of the neighborhood are highlighted. Typological features. The design of the environment of the settlement territory is considered. As a result of the research, the ways of further development of the settlement were identified and suggested.

Key words: compositional-planning structure, mono-city, production district, revitalization, gentrification, Slovyansk, SloVVAZHMASH plant.